

ברכת יין ובשמים

מעשה שהיה כך היה. ישבנו בסעודת חתן בר מצוה. ואחר ברכות, ג'עלה ושירה, סעודה ודברי תורה,¹ ברכנו ברכת הזימון והמזון על כוס יין כמנהג, כיון שהיו שם עשרה ויותר אוכלין בני חורין.²

והנה קרוב לסיום ברכת האורח מפי המברך, עמד בעל הבית והמְרַשׁ³ בידו למול המברך כדי לזלף ממנו לידו של המברך כנהוג בסעודת חתן ומילה וכדומה.⁴ ואני הצעיר רמזתי לו שלא יזלף עד שיטעם המברך מכוס של ברכת המזון, מפני שחשבתי שאין לו למברך להפסיק בברכת הבשמים קודם שיטעם מן היין שבידו. וכך עשה בעל הבית ע"פ הוראתי.

לאחר זמן התבוננתי בענין זה, ומצאתי שהוראתי לא היתה נכונה לפי פירושו של מארי בדעת הרמב"ם, אלא נראה ברור לדעתו, כי לאחר ברכת היין שלאחר ברכת המזון, אין המברך טועם, אלא חוזר ומברך על הבשמים ומריח, ואחר כך טועם מן היין שבידו. ואפרש דברי.

כתב הרמב"ם בהלכות ברכות פרק ז'⁵ וז"ל:

- 1 הנקראים אצלנו: טעם – קישור. ראה הליכות תימן עמ' 175 ובמהדורה בתרא עמ' 235 ד"ה כל מי. ובמאמרו "אכילת ג'עלה מה היא" (כתבים ח"ב עמ' 919) ביאר, כי דברי תורה האמורים בבית אבל וגם בבתי משתאות נקראים "טעם", עניינו אמירת דבר סברא ורעיון נאה המתקבל על הדעת. תרגם רס"ג בתהלים (קט, סו) טוב טעם ודעת למדני – טוב הרעיון המחשבה והסברא. וכו' עי"ש. וראה עוד לידידי ה"ר אברהם חמאמי בשו"ת מנחת אברהם ח"א עמ' קמג הע' 39, מש"כ בזה.
- 2 כמבואר בהרמב"ם אהבה פ"ז ברכות מהדר' מארי עמ' תריא אות לד. וכן העיר מלפנים בספרו הליכות תימן עמ' 175 הע' 56, במהדר' בתרא עמ' 236 הע' 58. גם הר"י צובירי בסידורו כנה"ג ח"א עמ' תרמג כתב: נהגו אבותינו להדר להביא כוס גם בשאר סעודות של מצוה הנערכות ברבים... משום הידור לברכה ברבים ולא משום חובה וכו'.
- 3 כלי שמזלפין ממנו מי ורדים. הליכות תימן עמ' 168 הע' 38, במהדר' בתרא עמ' 227 הע' 40.
- 4 ראה לשון מארי ברמב"ם שם עמ' תרי אות לב שהעיד: וכך הוא מנהגיניו לזלף מי ורדים על המסובים לאחר הסעודה. והנה עתה ראיתי בספר "בן איש חי" (שנה ראשונה פרשת ואתחנן) שהעיד על מנהג מקומו בגדאד, וז"ל: גם יש נוהגים להעמיד בבית האבל אדם עומד סמוך לפתח ובידו כלי מי ורדים כדי שיברכו הבאים שם ביציאתם... שכל אחד מברך ומריח לעצמו וניכר שעושים בשביל הברכות למנוחת נפש הנפטר. עכ"ל. עי"ש טעם הענין סודו וסגולתו. ובתימן לא נשמע מנהג זה כלל, זולתי כשיוצאים מסעודת חתן או מילה (כמבואר בהליכות תימן עמ' 152, ועמ' 176. ובמהדר' בתרא עמ' 208 ועמ' 237). וטעם לכך לדעתם, כי זילוף מי ורדים לאורחים, מתכסיסי שמחה הוא, ואין לו מקום בבית האבל ולא בסמוך לו.
- 5 הי"ג-יד, עמ' תרט-תרי.

גמרו ליטול ידיהן... וברכו ברכת המזון, והביאו את המוגמר, הגדול שבירך ברכת המזון הוא מברך על המוגמר וכולם עונים אמין. אם היה שם יין מביאין כוס מחזיק רביעית, או יתר על רביעית, ומביאין מין בשמים. אוחז את היין בימינו, ואת הבשמים בשמאלו,⁶ ומברך ברכת המזון, ואחר כך מברך על היין, ואחר כך מברך על הבשמים...

ברור כי הלכה זו עוסקת ביין ובשמים הבאים אחר ברכת המזון. אלא שלא ביאר הרמב"ם כאן, אם לאחר שמברך על היין **טועם** ממנו, ואח"כ מברך על הבשמים ומריח, או שמברך גפן על היין **ואינו טועם**, ומברך על הבשמים ומריח בהם, ואח"כ טועם מן היין.⁷

אלא שהיה אפשר לפשוט ספק זה, מדברי הרמב"ם בהלכה נוספת שכתב בהלכות ברכות פרק ט'⁸ וז"ל:

הביאו לפניו יין ושמן, אוחז יין בימינו ושמן בשמאלו, ומברך על היין ושותהו, וחוזר ומברך על השמן ומריח בו...

הרי בהדיא, כשיש לפניו יין ושמן (עֲרַב להריח בו) מברך על היין **וטועם** ממנו, ואח"כ מברך על הריח, א"כ ילמד סתום (שם) מן המפורש (כאן), שגם בהלכה הקודמת שבפרק ז, צריך לשתות מן היין קודם שמברך על הבשמים.

ואכן, כך למד והבין ר' יהושע הנגיד בדברי הרמב"ם זקנו,⁹ שכן מצאנו לו בקובץ תשובותיו¹⁰ שנשאל וז"ל:

6 משום מה, אין המנהג כן באחיזת הבשמים במהלך ברכת המזון. וראה שם תמיהת הראב"ד על כך ומה שהשיב לו הכס"מ. ור' מנוח למד מהלכה זו, ואחריו גם המאירי בברכות מג ע"ב ד"ה מי שהיו לפניו שמן ויין, דאפילו בשעה שאנו רוצים לברך על ההדס אין לנו להסיר היין מהימין. ע"ש. וכך נהג מארי, אוחז הבשמים בשמאלו ומברך, והיין בימינו (כך העיד חתנו ר' דוד ציחי). וזה כהבנת ר' מנוח, וכן דייק בשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סוף סי' צב, בדעת הרמב"ם. ודלא כפסק מרן השו"ע או"ח סי' רצו סע' ו. ומצאתי לבעל ערוך השולחן שם סע' יז שהעיר בזה"ל: ודע, דהאחיזה בשמאל אינה חובה כלל, ולכן אצלינו אין מחזיקין הבשמים בשעת ברכת היין (בהבדלה), וכשמברכין על הבשמים מניחין הכוס על השלחן, ונוטל הבשמים בימינו. אלא דהכוונה היא העיקר לאחוז היין בימין וההדס בימין בשעת ברכתם, וממילא דהדבר השני בשמאל, אבל אין זה בהכרח, עכ"ל. והר"י צובירי בסידורו כנה"ג ח"א עמ' תקמט סדר ההבדלה כתב: אחר בפה"ג מעביר הכוס ליד שמאל ולוקח הבשמים ביד ימין ומברך ברכת הריח. ע"ש. וכך נהג תמיד, אוחז הבשמים בימינו ומברך, וכדעת מרן השו"ע הנזכר, והטור או"ח סוף סי' ריב. וכך נדחק הר"ח כסאר לפרש דעת הרמב"ם כאן, והפנה גם לפ"ט ה"ד, ע"ש. וכבר האריך באחיזת הבשמים, ה"ר אהרן קאפח במאמרו הנדפס בקובץ מסורה ליוסף כרך א-ב עמ' 97 ואילך. ע"ש.

7 כמו שאנו עושים בהבדלה, או בחופה ובסעודת חתנים, או בברכת כורת הברית במילה. ראה דברי מארי אישות פ"י ה"ד אות יב.

8 ה"ד עמ' תרלג-תרלד.

אמר [הרמב"ם] בפ"ז [ברכות] אם יש שם יין או חזו את היין בימינו ואת הבשמים בשמאלו ומברך על היין ואח"כ מברך על הבשמים. האם יברך על היין וישתה הכוס, ויחזור ויברך על הבשמים כמו שכתב בתשיעי מהלכות אלו, או יברך על היין ועל הבשמים ואח"כ ישתה כמו ההבדלה.¹¹

תשובה: יברך על היין וישתה ואח"כ יברך על הבשמים, לפי שאין להם שייכות זה לזה, אבל ההבדלה חייבו לה נר ובשמים ולפיכך לא יפסיק ביניהם בשתיה.

גם מרן הכס"מ הבין ששתי ההלכות הנזכרות, זהות, אלא שמקומם קבעם, שכן העיר:¹²

כבר נתבאר זה סוף פרק ז מהלכות אלו, ושנאו רבינו כאן לפי שהוא עסוק בדיני הריח.

אולם, מארי, הבנה אחרת לו בדעת הרמב"ם, והיא:

בפרק ז עוסק הרמב"ם בכוס של ברכת המזון בדוקא, כמנהג המקובל שמביאין כוס לברכת המזון ומביאין גם בשמים, והכל נחשב כחטיבה אחת, ארבע ברכות של ברכת המזון, יין ובשמים. ולכן רק בסיום ברכת הבשמים מריח וטועם. ואין כאן חשש הפסק בין הברכה לטעימה, כמו יין של הבדלה דמשלשלן על הכוס ולבסוף טועם מן היין. ולכן לא הזכיר הרמב"ם בהלכה זו שמברך על היין וטועם כמו שהזכיר בפרק ט. כי לדעתו כאן אחר ברכת המזון כשמברך על הכוס אינו טועם אלא אחר הבשמים.¹³

אבל בפרק ט עוסק הרמב"ם ביין שלרשות בדוקא, ואין כל קשר בין היין לבשמים, שהרי אין שם ברכת המזון שתעשה חטיבה אחת מפני המנהג שמביאין יין ובשמים אחריה. ולכן הוסיף הרמב"ם דוקא בפרק ט, ומברך על היין ושותהו וחוזר ומברך על שמן ומריח בו. כלומר, כאן שהוא יין ובשמים שלרשות, יש צורך לשתות מן היין קודם ברכת בשמים, כדי שלא תהא ברכת הבשמים הפסק בין ברכת היין לטעימה.¹⁴

9 ראה מה שכתבתי על יחוס המשפחה במאמרי הראב"ם בחוברת המשביר עמ' 10 סיון תשס"ג. ועתה נדפס בספר "מתימן לישראל" עמ' 329–338.

10 מהדור' רצהבי סי יט, עמ' 71. הובא במשנה תורה שם פ"ז עמ' תריא אות לג.

11 וברור שעם ברכת הבשמים צריך להריח בהם, ואח"כ לשתות מן היין, ולא שיברך יין ובשמים ואח"כ ישתה ויריח, שהרי אמר כמו ההבדלה, ובהבדלה פשוט שמברך יין, ובשמים ומריח, וממשיך נר והבדלה ואח"כ שותה.

12 שם פ"ט ה"ד, העתיקו מארי שם עמ' תרלד אות יג, והוסיף: ולא דק. עכ"ל. עיין לקמן בסמוך, ותבין.

13 ראה שם פ"ז עמ' תריא אות לג, על פי הירושלמי ברכות פ"ח ה"ד (דף ס ע"א).

14 ראה שם פ"ט עמ' תרלט אות יג, על פי הברייתא בבלי ברכות מג ע"ב. אמנם יש מקום להעיר על דקדוק לשון הרמב"ם. שבפרק ז לא הזכיר אחר ברכת היין ושותהו, וגם לא הזכיר אחר ברכת הבשמים ומריח בו. ואילו בפרק ט טרח להזכיר גם שתייהם, אחר ברכת היין ושותהו, וגם לאחר ברכת הבשמים ומריח בו. ולכאורה הוי סיעתא להבנת ר' יהושע הנגיד הנזכר. וי"ל.

נמצאנו למדים בדעת הרמב"ם

לפירוש ר"י הנגיד ואחרים:

הבא לברך ברכת יין ובשמים, בין שלרשות ובין שלאחר ברכת המזון, לעולם מברך על היין תחילה ושותה, ואח"כ מברך על הבשמים ומריח. אבל על יין ובשמים של הבדלה או של ברכת חתנים כמנהג, מברך על היין תחילה ואינו שותה. ומברך על הבשמים ומריח, ומברך נר והבדלה, או ברכת חתנים, ואח"כ טועם מן היין.

לפירוש מארי:

ברכת יין ובשמים שלאחר ברכת המזון, מברך על היין ואינו טועם, ומברך בשמים ומריח, ואח"כ טועם מן היין כמו בהבדלה ובכית חתנים. רק ביין ובשמים שלרשות (ללא ברכת המזון), מברך על היין וטועם, ומברך על הבשמים ומריח בהם.

ועם העיון, מצאתי עדות נאמנה על מנהג תימן בענין זה, בדברי מהרי"ץ בתשובותיו¹⁵ וז"ל:

בסעודות גדולות כגון ברית מילה ופדיון הבן וחתונה, רגילין שאחר שמברך בפה"ג על כוס של ברכת המזון, מביאים מי ורד להריח בו. אם יכול לברך על מי הורד אחר בפה"ג קודם שישתה מהכוס או אם הוי הפסק. תשובה: כמה פעמים בילדותי ראיתי גדולים ממשמים ובאים לברך על הורד קודם שתייה ואין חוששים להפסק. ונראה טעמם דכיון דרגילות הוא להביא בשמים אחר הסעודה הוי צורך ולא הוי הפסק. ראייה לזה...

נמצא, שהבנת מארי וביאורו בענין זה בדעת הרמב"ם, כבר הונהגה למעשה מלפנים בתימן, וכעדות גאון רבני תימן¹⁶ מוריניו הגדול¹⁷ המהרי"ץ.

אמור מעתה: ברכת הבשמים הבאה לאחר ברכת היין שבסוף ברכת המזון (בעשרה ויותר), אינה הפסק כלל. והדין, והמנהג הראוי אצלנו, מברך ברכת המזון על הכוס, ואחריה בורא פרי הגפן ואינו טועם, ומברך על הבשמים ומריח בהם, ואח"כ טועם מן היין.¹⁸

15 שו"ת פעולת צדיק ח"ב סי' קיב.

16 לשון ה"ר עמרם קורח בסערת תימן עמ' יט.

17 לשון מארי בהליכות תימן עמ' 28, ובמהד' בתרא עמ' 52.

18 והנה ראיתי בסידור כנה"ג להר"י צובירי ח"א עמ' תרעו, שכתב בסדר פדיון הבן וז"ל: ויש נוהגים (אחר הפדיון) לתת לכהן לברך בפה"ג על כוס יין ועל הבשמים להדר המצוה ולפרסמה. עכ"ל. ושאלתי לתלמידו ה"ר יוסף הכהן עראקי, איך מנהגם בזה. ואמר שכך נהג כמה פעמים בפני הר"י צובירי, שהכהן מברך בפה"ג ואינו טועם, ומברך בשמים ומריח, ואח"כ טועם. אמנם בסידור קול אליהו להראש"ל הגר"מ אליהו זצ"ל עמ' תתקלו כתב שמנהגם: מוזגים כוס יין לכהן או לאדם אחר ומברך בפה"ג ויטעם מהיין, ולוקח בשמים

וראוי לשים נגד עינינו דברי הרב המאירי בספרו "מגן אבות"¹⁹ שכתב וז"ל:

אמר החכם השלם (משלי יז, ו) עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם, ואין ספק על מלת זקנים שהיא נאמרת במקום חכמים... והמושפעים מהם נקראים בנים... ואמר בני בנים, להורות על המשך שפע חכמתם דור אחר דור, כי החכמים הם המשפיעים לזולתם, והמושפעים מהם יקראו בנים להם... ואמר כי כשהמושפעים יאחזו נתיבות משפיעם וילכו בדרך הנהגתם יהיה עטרה וכבוד לזקנים ההם בהיצמח מהם צמח צדק מזכיר מעלתם והולכים במסילתם. וכן הם תפארת לבנים כשתהיה ההנהגה הזו היא הישרה אצלם מיד אבותיהם ורבותיהם וחכמיהם הקדומים... והוא ענין ותפארת בנים אבותם... ואחר שכן, ראוי לכל חכם ולכל בן מעלה להעמיד מנהג מקומו על מתכונתו לבלתי השיג גבול האבות הקדומים והחכמים הראשונים, לשנות מנהג מקומו ללא צורך וללא סיבה. וגם אם יזדמן לו חולק עליהם, ראוי לו להשתדל בהעמדתו, אחר שלא יתבאר סתרו בראיה, וכ"ש בהיות יד האמת אתו לעזור ולהועיל. וכ"ש שראוי ליחיד עם היותו חכם ובן מעלה, כאשר יקר מקרהו לצאת ממקומו ולגור או להשתקע באחד המקומות הנכבדים... לבל ישנה מנהגם בפרסום וברבים, אבל שיתנהג בכל ענין הנעשה בפרסום וברבים, כמנהג המקום...²⁰

המב"ה יסייענו על מעשה רצונו, ויקיים בנו מקרא שכתוב:²¹

וְשָׂמַח לְפָנָיו כְּמוֹ יַיִן וּבְגִינָהּ יִרְאוּ וְשָׂמְחוּ יִגְלוּ לְפָנָיו ה'. אֲשֶׁר־קָהָ לָהֶם וְאֶקְבְּצֵם כִּי פְדִיתִים וְרָבּוּ כְמוֹ רְבוּ.

ועוד יקיים בנו מקרא שכתוב:²²

בְּרִיחַ נִיחֹחַ אֶרְצָה אֶתְכֶם בְּהוֹצִיאִי אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים... וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' בְּתִבְיָאִי אֶתְכֶם אֶל אֶדְמַת יִשְׂרָאֵל אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נְשָׂאתִי אֶת יָדִי לָתֵת אוֹתָהּ לְאַבְרָהָם.

ומברך וכו'. עי"ש. על כל פנים למדנו, כי אותם שנהגו בתימן להביא יין ובשמים אחר עריכת פדיון הבן, לא חששו להפסק בין ברכת הבשמים לטעימת היין.

19 בהקדמה עמ' ו (מהדור' לאסט, לונדון תרסט).

20 עי"ש באורך. ויועיל לך אם בעל נפש אתה.

21 זכריה י, ז-ח.

22 יחזקאל כ, מא-מב.

